

О.О. Щербакова

ТИПОЛОГІЯ АКАДЕМІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Щербакова О.О. Типологія академічних здібностей дітей молодшого підліткового віку. У статті подано результати емпіричного дослідження типології академічно успішних та академічно неуспішних учнів, яка передбачає розгляд співвідношення рівня інтелекту, креативності, внутрішньої і зовнішньої мотивації, а також загальної та парціальної успішності. Охарактеризовано шість типів академічних здібностей: для академічно успішних молодших підлітків це «Академічно обдаровані успішні у навчанні молодші підлітки» та два компенсаторні типи «Зовнішньомотивовані успішні у навчанні молодші підлітки» та «Некреативні вмотивовані успішні у навчанні молодші підлітки», для академічно неуспішних молодших підлітків – «Необдаровані неуспішні у навчанні молодші підлітки», «Внутрішньовмотивовані парціально успішні у навчанні молодші підлітки», «Невмотивовані неуспішні у навчанні молодші підлітки». Визначено особливості розподілу учнів гімназії та тих, що навчаються за проектом «Інтелекту України» за типами академічних здібностей.

Ключові слова: інтелект, креативність, мотивація, академічні здібності, академічна успішність, молодші підлітки.

Щербакова Е.А. Типология академических способностей детей младшего подросткового возраста. В статье представлены результаты эмпирического исследования типологии академически успешных и академически неуспевающих учеников, которая предусматривает рассмотрение соотношения уровня интеллекта, креативности, внутренней и внешней мотивации, а также общей и парциальной успеваемости. Охарактеризованы шесть типов академических способностей: для академически успешных младших подростков это «Академически одаренные успешные в учебе младшие подростки» и два компенсаторные типы «Внешнемотивированные успешные в учебе младшие подростки» и «Некреативные мотивированные успешные в учебе младшие подростки», для академически неуспевающих младших подростков - «Неодаренные неуспешные в учебе младшие подростки», «Внутреннемотивированные парциально успешные в учебе младшие подростки», «Немотивированные неуспешные в учебе младшие подростки». Определены особенности распределения учеников гимназии и обучающихся по проекту «Интеллект Украина» по типам академических способностей.

Ключевые слова: интеллект, креативность, мотивация, академические способности, академическая успеваемость, младшие подростки.

Постановка проблеми. Створення спеціальної системи освіти для обдарованих дітей і молоді є нагальною проблемою сучасності. В Україні здійснюється комплексний педагогічний експеримент всеукраїнського рівня «Створення системи супроводження навчання, виховання та розвитку академічно обдарованих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку», в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України» [3]. Всеукраїнський науково-педагогічний проект «Інтелект України» передбачає створення системи виховання інтелектуальної еліти нації, без якої розв'язання складних

завдань розбудови могутньої, конкурентоспроможної на світовій арені держави є неможливим. Визначення ролі проекту у становленні академічних здібностей учнів основної школи дозволяє розширити розуміння шляхів та засобів психолого-педагогічного супроводу школярів.

Аналіз останніх публікацій. Проект «Інтелект України» розроблено в контексті концепції меритократичної освіти, він ґрунтується на принципах системного, діяльнісного, синергетичного, особистісно орієнтованого, компетентнісного підходів, які узгоджуються із загально педагогічними принципами і відображають сучасний рівень і тенденції розвитку національної системи освіти.

Основні положення концепції меритократичної освіти випливають з тези про визначальну роль інтелектуальної еліти в забезпеченні могутності та процвітанні держави. Автор концепції – Т. Веблен – вважав, що тільки інтелектуальна еліта здатна ініціювати системні позитивні зрушення в суспільно-економічному та духовному розвитку суспільства [5]. У зв'язку із цим прийшло розуміння необхідності цілеспрямованого «виращування», зміцнення інтелектуального потенціалу нації. Як свідчить досвід розвинених країн, найефективнішим на цьому шляху є підхід, що передбачає виявлення академічно обдарованих учнів і створення для них спеціальної системи освіти. При цьому складовими «формули успіху» у вихованні академічно обдарованих учнів є:

- примат розуму й здібностей над соціальним походженням і майновим станом;
- створення системи пошуку та відбору академічно обдарованих учнів;
- створення мережі спеціальних класів для їх навчання і виховання;
- створення системи підготовки і перепідготовки фахівців;
- належне фінансування за рахунок як бюджетних, так і позабюджетних джерел;
- створення спеціальних структур із питань роботи з обдарованими учнями,

заснованих як на державних, так і громадських засадах.

Сучасні тенденції розвитку людства спричинили нагальну необхідність створення системи пошуку, відбору та педагогічної підтримки майбутньої інтелектуальної еліти нації, починаючи з дошкільного віку. Сьогодні питання ідентифікації здібних і обдарованих дітей тісно пов'язують із проблемою розробки концептуальних моделей обдарованості та здібностей. Пошук концептуальних моделей й нині залишається однією з найбільш інтенсивно обговорюваних проблем психолого-педагогічної науки. До числа найпопулярніших у сучасній світовій педагогіці теоретичних моделей обдарованості належить модель, розроблена відомим американським психологом Дж. Рензуллі [6], у якій обдарованість являє собою інтегративну якість особистості, структурними компонентами якої є здібності, що перевищують середній рівень, креативність і мотивація. Безсумнівно цікавим для освітянського загалу є твердження Дж. Рензуллі про те, що контингент обдарованих дітей може бути значно ширшим, ніж під час їх ідентифікації за тестами інтелекту та тестами креативності. Тому науковець пропонує відносити до категорії обдарованих усіх дітей, які виявили високі показники хоча б за одним із компонентів його моделі.

Формулювання мети і завдань статті. Метою дослідження було виявлення типології академічних здібностей учнів молодшого підліткового віку та визначення особливостей розподілу учнів гімназії та учнів, які навчаються за різними формами навчання відповідно до типів їх академічних здібностей. Отже, завданнями дослідження виступили: 1) виявлення типології академічних здібностей успішних та неуспішних у

навчанні молодших підлітків; 2) визначення розподілу учнів з різними формами навчання за типами їх академічних здібностей.

Виклад методики та результатів дослідження. У дослідженні був використаний Груповий інтелектуальний тест (ГІТ) призначений для дітей 9-12 років – учнів 5-6 класів, розроблений Дж. Ванюю [1; 2]. Тест діагностики розумового розвитку виявляє, наскільки дитина до моменту дослідження опанувала запропонованими їй в завданнях тесту слова і поняття, а також вміє виконувати з ними деякі логічні дії. Тест містить 7 субтестів. Для п'ятикласників норма знаходиться в інтервалі від 80 до 100 балів, для шестикласників – від 90 до 110 балів. Якщо бали за тестом в учня 5-го класу розташовані в інтервалі 60-79 балів, то рівень його розумового розвитку оцінюється як близький до нормального (трохи нижче норми). Якщо рівень виконання оцінюється 40-59 балами, то це свідчить про низький розумовий розвиток. Якщо бал нижче 39, то розумовий розвиток визнається дуже низьким. Бал вище 100 вказує на високий розумовий розвиток дитини. Для шестикласників рівень виконання тесту оцінюється наступним чином: вікова норма 90-110 балів; небагато нижче за норму – 70-89 балів; низький рівень розумового розвитку – 50-69 балів; дуже низький рівень – нижче 49 балів; вищий рівень розумового розвитку - вище 110 балів. У нашому дослідженні з метою побудови типологічних профілів бали тесту були поділені на десять: так, 100 балів за тестом у профілі відповідають 10 і т.д.

Також був використаний невербальний субтест тесту креативності Е. Торренса та методика діагностики саморегуляції навчальної діяльності Е. Десі та Р. Райна в авторській модифікації, зокрема взяті дві шкали – внутрішня мотивація та зовнішня мотивація [4]. Крім того було враховано середньосеместровий бал за усіма дисциплінами – загальна академічна успішність, і середньосеместровий бал за провідним предметом – парціальна академічна успішність.

Вибірку досліджуваних склали 179 учнів молодшого підліткового віку (86 академічно успішних і 93 академічно неуспішних), з них 85 з 5 класу і 94 – шостого. Крім того було враховано навчальну програму школярів: за проектом «Інтелект України» навчаються 118 та за програмою гімназії – 61 учнів.

На рисунку 1 показано типологічні профілі академічних здібностей учнів 5-6 класів з високою навчальною (академічною) успішністю, отримані завдяки застосуванню кластерного аналізу методом К-середніх. У результаті кластеризації даних утворилось три типологічні профілі.

Кластер 1 – високі показники інтелекту, креативності, внутрішньої мотивації – низькі показники зовнішньої мотивації – високі показники загальної та парціальної успішності – «Академічно обдаровані успішні у навчанні молодші підлітки». Групу досліджуваних за першим кластером склали 47,4% академічно успішних молодших підлітків.

Кластер 2 – вищі за середні показники інтелекту та креативності – низький рівень внутрішньої мотивації – високий рівень зовнішньої мотивації – високий рівень загальної та парціальної успішності – «Зовнішньомотивовані успішні у навчанні молодші підлітки». Групу досліджуваних за другим кластером склали 26,8% вибірки академічно успішних підлітків.

Кластер 3 – високі показники інтелекту – низькі показники креативності – помірно високі показники внутрішньої мотивації – середні показники зовнішньої мотивації – високі показники загальної та парціальної успішності – «Некреативні вмотивовані успішні у

навчанні молодші підлітки». Групу досліджуваних за третім кластером склали 25,8% академічно успішних молодших підлітків.

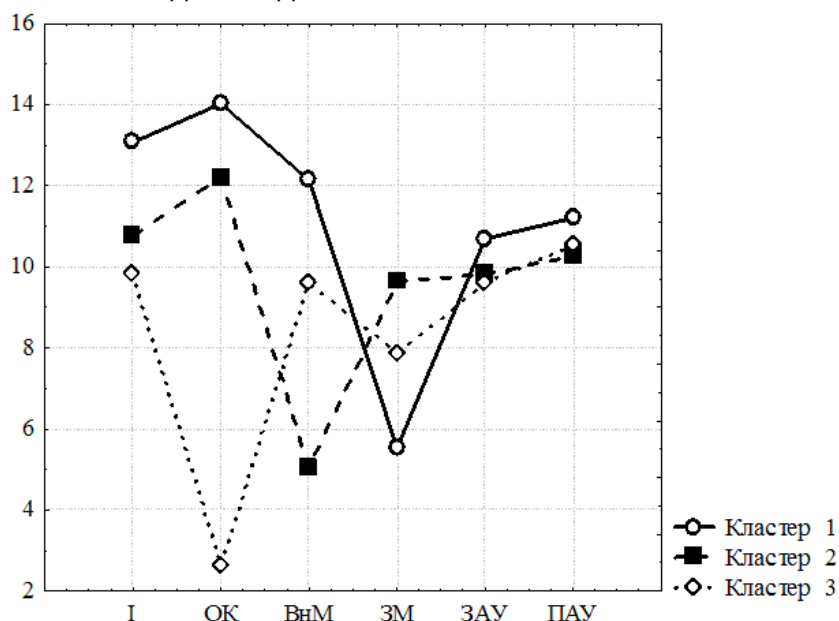

Рис. 1. Типологія академічних здібностей успішних у навчанні учнів

Примітка: показник групового тесту інтелекту, ОК – оригінальність креативності, ВнМ – внутрішня мотивація, ЗМ – зовнішня мотивація, ЗАУ – загальна академічна успішність, ПАУ – парціальна академічна успішність.

Академічно успішні учні молодшого підліткового віку розподілені за кластерами академічних здібностей нерівномірно, з перевагою першого кластеру ($\chi^2_{\text{Емп}} = 8,194$, $p < 0,05$). Отже, учбова успішність забезпечується здебільшого комбінацією високого інтелекту, креативності та внутрішньої мотивації. Інші, компенсаторні, форми академічних здібностей, за якими академічна успішність досягається або за рахунок високої зовнішньої мотивації (примусу з боку батьків), або через високий інтелект та загальну вмотивованість, представлені менше серед молодших підлітків.

На рисунку 2 показано типологічні профілі академічних здібностей учнів 5-6 класів з низькою навчальною (академічною) успішністю, отримані завдяки застосуванню кластерного аналізу методом К-середніх. У результаті кластеризації даних утворилось три типологічні профілі.

Кластер 1 – помірні показники інтелекту – низькі показники креативності – помірні показники внутрішньої мотивації та зовнішньої мотивації – низький рівень загальної та парціальної успішності – «Необдаровані неуспішні у навчанні молодші підлітки». Групу досліджуваних за першим кластером склали 29% академічно успішних молодших підлітків.

Кластер 2 – помірні показники інтелекту – середні показники креативності – високі показники внутрішньої мотивації – низькі показники зовнішньої мотивації – низький рівень загальної успішності – вищий за загальну рівень парціальної успішності – «Внутрішньомотивовані парціально успішні у навчанні молодші підлітки». Групу досліджуваних за другим кластером склали 22% вибірки академічно успішних підлітків.

Кластер 3 – помірні показники інтелекту та креативності – помірні показники внутрішньої мотивації – низькі показники зовнішньої мотивації – низькі показники загальної та парціальної успішності – «Невмотивовані неуспішні у навчанні молодші

підлітки». Групу досліджуваних за третім кластером склали 49% академічно успішних молодших підлітків.

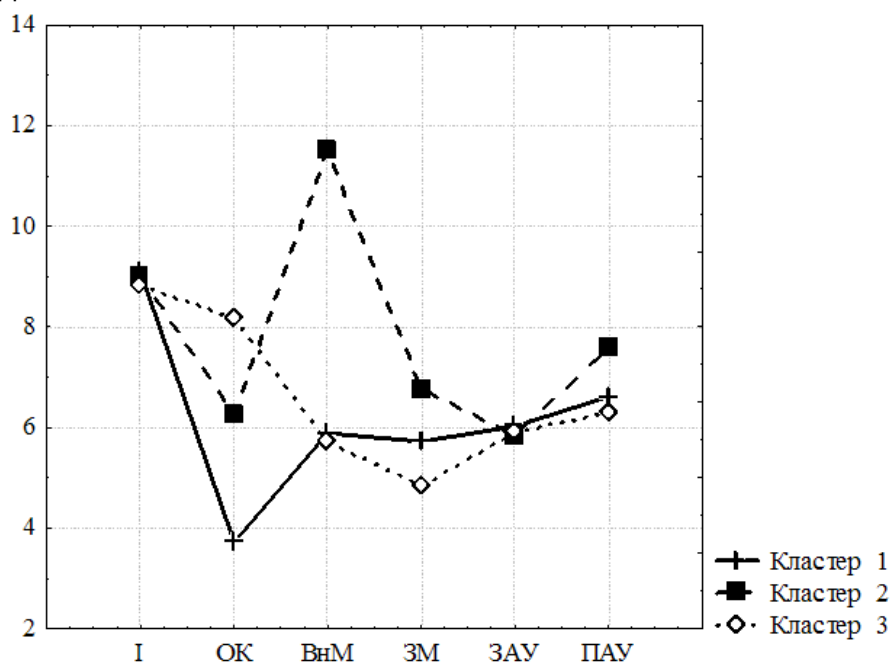

Рис. 2. Типологія академічних здібностей неуспішних у навчанні учнів

Примітка: показник групового тесту інтелекту, ОК – оригінальність креативності, ВнМ – внутрішня мотивація, ЗМ – зовнішня мотивація, ЗАУ – загальна академічна успішність, ПАУ – парціальна академічна успішність.

Академічно неуспішні учні молодшого підліткового віку розподілені за кластерами академічних здібностей нерівномірно, з перевагою третього кластеру ($\chi^2_{\text{Емп}} = 9,930$, $p < 0,01$).

У таблиці 1 показано особливості розподілу академічно успішних молодших підлітків за кластерами та формами навчання.

Таблиця 1.

Розподіл академічно успішних молодших підлітків за кластерами та формами навчання

Форма навчання	Групи академічно успішних молодших підлітків з кластерами академічних здібностей		
	«Академічно обдаровані успішні у навчанні молодші підлітки», n=44	«Зовнішньомотивовані успішні у навчанні молодші підлітки», n=25	«Некреативні вмотивовані успішні у навчанні молодші підлітки», n=24
Гімназія	2	21	2
Проект «Інтелект України»	42	4	22

Академічно успішні учні молодшого підліткового віку з різними формами навчання розподілені за кластерами академічних здібностей нерівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}} = 56,86$, $p < 0,0001$). Серед учнів гімназії значущо переважає тип «Зовнішньомотивовані успішні у навчанні молодші підлітки», а серед учнів, що навчаються за проектом «Інтелект України» – тип «Академічно обдаровані успішні у навчанні молодші підлітки».

У таблиці 2 показано особливості розподілу академічно неуспішних молодших підлітків за кластерами та формами навчання.

Таблиця 2.

Розподіл академічно неуспішних молодших підлітків за кластерами та формами навчання

Форма навчання	Групи академічно успішних молодших підлітків з кластерами академічних здібностей		
	«Необдаровані неуспішні у навчанні молодші підлітки», n=25	«Внутрішньомотивовані парціально успішні у навчанні молодші підлітки», n=19	«Невмотивовані неуспішні у навчанні молодші підлітки», n=42
Гімназія	11	4	18
Проект «Інтелект України»	14	15	24

Академічно неуспішні учні молодшого підліткового віку з різними формами навчання розподілені однаково нерівномірно за кластерами академічних здібностей ($\chi^2_{\text{Емп}} = 2,177$, $p > 0,05$).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, типологія академічно успішних та академічно неуспішних учнів передбачає розгляд співвідношення рівня інтелекту, креативності, внутрішньої і зовнішньої мотивації, а також загальної та парціальної успішності. Встановлено по три типи академічних здібностей: для академічно успішних молодших підлітків це «Академічно обдаровані успішні у навчанні молодші підлітки» та два компенсаторні типи «Зовнішньомотивовані успішні у навчанні молодші підлітки» та «Некреативні вмотивовані успішні у навчанні молодші підлітки», для академічно неуспішних молодших підлітків – «Необдаровані неуспішні у навчанні молодші підлітки», «Внутрішньомотивовані парціально успішні у навчанні молодші підлітки», «Невмотивовані неуспішні у навчанні молодші підлітки».

Низькі академічні досягнення як учнів гімназії, так і тих, хто навчається за проектом «Інтелект України» визначаються трьома типами академічних здібностей рівномірно, на відміну від високих академічних досягнень, які нерівномірно представлені типами учнів. Компенсаторний тип «Зовнішньомотивовані успішні у навчанні молодші підлітки» представлений переважно підлітками-гімназистами, а «Академічно обдаровані успішні у навчанні молодші підлітки» – тими, які навчаються за проектом «Інтелект України». Отже, досягнення навчальних успіхів учнями гімназії забезпечується їх зовнішньою мотивацією, а тих, які навчаються за проектом «Інтелект України» – комплексом здібностей інтелекту, креативності та домінуванням мотивації інтересу.

Список використаних джерел

1. Борисова Е.М., Логинова Г.П. Диагностика умственного развития на основе качественного анализа теста. *Вопросы психологии*, №2, 1986. С. 149-155.
2. Руководство к применению группового интеллектуального теста (ГИТ) для младших подростков. М. 1993.
3. Щербакова О.О. Психологічні особливості адаптації академічно здібних дітей до навчання у початковій школі. Дис. к.психол.н. Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2015. 228 с.

4. ЩербакOVA О. Психодіагностика академічної саморегуляції учнів основної школи. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 57. Харків: ХНПУ, 2017. С. 355 - 362.
5. Mannheim K. and Stuart W. An introduction to the sociology of education. L., 1997.
6. Renzulli, J. S. The three-ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity. In R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Eds.), *Conceptions of giftedness 1986*. New York: Cambridge University Press. pp. 53-92.

References transliterated

1. Borysova E.M., Lohynova H.P. Dyahnostyka umstvennoho rozvytyya na osnove kachestvennoho analyza testa. *Voprosy psikhohyyi*, №2, 1986. S. 149-155.
2. Rukovodstvo k pryomenenyyu hruppovoho yntellektual'noho testa (HYT) dlya mladshykh podrostkov. M. 1993.
3. Shcherbakova O.O. Psykholohichni osoblyvosti adaptatsiyi akademichno zdibnykh ditey do navchannya u pochatkoviy shkoli. *Dys. k.psykhol.n. KH.*: KHNPU imeni H.S. Skovorody. 2015. 228 s.
4. Shcherbakova O. Psykhodiahnostyka akademichnoyi samorehulyatsiyi uchniv osnovnoyi shkoly. *Visnyk KHNPU imeni H.S. Skovorody. Psykholohiya*. Vyp. 57. Kharkiv: KHNPU, 2017. S. 355 - 362.
5. Mannheim K. and Stuart W. An introduction to the sociology of education. L., 1997.
6. Renzulli, J. S. The three-ring conception of giftedness: A developmental model for creative productivity. In R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Eds.), *Conceptions of giftedness 1986*. New York: Cambridge University Press. pp. 53-92.

Shcherbakova O.O. Typology of the academic abilities of young children. The article presents the results of an empirical study of the typology of academically successful and academically unsuccessful students, which involves considering the relationship between the level of intelligence, creativity, internal and external motivation, as well as general and partial academic performance. Six types of academic abilities are characterized: for academically successful younger adolescents, these are "Academically gifted teens who are successful in schooling" and two compensatory types of "Externally motivated teens who are successful in schooling" and "Uncreative motivated teens who are successful in schooling", for academically unsuccessful younger teens - "Ungifted unsuccessful in schooling teens", "Intrinsically motivated partial successful in schooling teens", "Amotivated unsuccessful in schooling" The features of the distribution of students of the gymnasium and students of the project "Intellect Ukraine" by types of academic abilities are determined.

Keywords: intelligence, creativity, motivation, academic ability, academic performance, younger adolescents.